

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ 23-IOJI JONO JABLONSKIO
KONFERENCIJA

Reikšmė kalboje ir kultūroje

TEZĖS

Universiteto g. 5, Vilnius

2016 m. rugsėjo 23–24 d.

Mokslinis komitetas

Prof. dr. Grāsilda Blažienė (pirmininkė, Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Aleksejus Andronovas (Sankt Peterburgo valstybinis universitetas, Rusija)

Prof. dr. Laimutė Balodė (Helsinkio universitetas, Suomija; Latvijos universitetas, Latvija)

Prof. dr. Ineta Dabašinskienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Prof. habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas, Vokietija)

Prof. habil. dr. Anna Tyrpa (Lenkijos mokslų akademija, Lenkija)

Doc. dr. Loreta Vilkienė (Vilniaus universitetas)

Prof. habil. dr. Anna Zielińska (Lenkijos mokslo akademija, Lenkija)

Organizacinis komitetas

Dr. Aurelija Gritėnienė (Lietuvių kalbos institutas)

Dr. Gintarė Judžentytė (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Vytautas Kardelis (Vilniaus universitetas)

Dr. (HP) Rita Miliūnaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Irena Smetonienė (Vilniaus universitetas)

Prof. dr. Jolanta Zabarskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Doc. dr. Vilma Zubaitienė (Vilniaus universitetas)

Leidinio sudarytoja Gintarė Judžentytė

Leidinio redaktorės: Gintarė Judžentytė, Vilma Zubaitienė

Turiny

Jerzy Bartmiński <i>Znaczenie jako struktura otwarta</i>	4
Pietro Umberto Dini <i>Dini Parallelen der altbaltischen religiösen Übersetzungen: Zu der Form der Wut</i>	5
Danguolė Mikulėnienė <i>Jonas Jablonskis – dialektologas</i>	6
Antanas Smetona <i>Jablonskis – tradicija ir dabartis</i>	7

Znaczenie jako struktura otwarta

Założenie, że znaczenie słowa stanowi zamkniętą całość, które składniki dają się policzyć i zinwentaryzować, leżało u podłoża semantyki strukturalnej. Za ograniczeniem opisu znaczenia do cech kategorialnych opowiadał się Maciej Grochowski (*Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, Warszawa: 1993), w wielu swoich pracach podobne ograniczenie przyjmuje Anna Wierzbicka (zob. *Semantics. Primes and Universals*, 1996; tłum. polskie: *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006). Ale właśnie ta autorka jest zarazem przykładem elastycznego podejścia do znaczenia słowa, potwierdzając tezę o otwartym charakterze definicji. Akceptując (podobnie jak M. Grochowski) twardą zasadę, że opis semantyczny ma różnić się od opisu encyklopedycznego i bazować na określonym zespole definiensów (tzw. *primitivs*, czyli elementarnych jednostek semantycznych) Wierzbicka dopuszcza uwzględnienie w definicji także jednostek spoza tego zasobu (tak zwłaszcza w książce *Lexicography and conceptual analysis*, 1985), dokonuje też modyfikacji własnych eksplikacji (np. w artykule *Two levels of verbal communication, universal and culture-specific* (2016, w druku):

I “translated” the modern English concept of ‘mind’ into universal human concepts in the following explication:

mind (1992/1989): *one of two parts of a person / one cannot see it / because of this part, a person can think and know*

In the course of the intervening two decades, both the lexicon and the syntax of the natural semantic metalanguage have been perfected, and a 2014 explication would look different from the 1992 and 1989 ones, but the references to two parts of a person and to thinking and knowing would be preserved:

someone’s mind (2014): *something/ this something is part of this / someone / people can’t see this something / this something is not part of this someone’s body / when this someone is thinking about something / something happens in this part / because this someone has this part, it is like this: / this someone can think many things about many things / this someone can know many things about many thing.*

Modyfikacja zapisu treści semantycznej w tym przypadku pochodzi z refleksji metajęzykowej badacza i ma w dużym stopniu charakter subiektywny. Tezę o otwartym charakterze znaczenia można uzasadnić obiektywnie na trzy sposoby: (1) pokazując różnice między słownikami w przypisywaniu przedmiotowi różnej ilości cech, np. **stół** wg ISJP 2000 to ‘mebel o płaskim blacie, wspartym na nogach. Na stole kładzie się różne przedmioty, przy stole jada się posiłki’ – a w USJP 2003 to ‘mebel, najczęściej drewniany, składający się z blatu opartego na czterech nogach, służący do spożywania na nim posiłków, pisania, stawiania różnych przedmiotów’;

(2) wskazując na implikatury semantyczne, czyli konwencjonalną konotację kulturową słowa, np. *macierzyński* ‘opiekuńczy’, choć ‘opiekuńczość’ nie stanowi cechy „istotnej”, „koniecznej” słowa *matka*, a jedynie cechę kojarzoną z *matką*);

(3) analizując wyniki badań ankietowych: respondenci pytani o definicję np. słowa *matka* podają kilkanaście cech, wśród których obok kategoryalnych ‘kobieta, która urodziła’ są cechy charakterystyczne, wymieniane przez respondentów z różną, malejącą częstością: ‘opiekuje się’, ‘wychowuje’, ‘kocha’, ‘rządzi domem’ itd.; cecha znamionowa listy wskazań jest brak wyraźnego progu statystycznego, lista ma przebieg wygasający, zawiera wiele cech wymienianych jednorazowo.

Literatura

Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard 1993, Definicja semantyczna: czego i dla kogo?, In Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu*, Lublin, 47–61.

Bartmiński Jerzy 2014, Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata, In Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin, Wyd. UMCS, 279–308.

Wierzbicka Anna 2016, Two levels of verbal communication, universal and culture-specific, In Andrea Rocci, Louis de Saussure (ed.), *Verbal Communication*, Berlin: De Gruyter Mouton, 447–482.

Pietro Umberto Dini

Pizos universitetas

Parallelen der altbaltischen religiösen Übersetzungen: Zu der Form der Wut

- Bekanntlich hat im frühen baltischen Schrifttum kein anderer Text eine so große Bedeutung gewonnen und Verbreitung erfahren wie der „Kleine Katechismus“ von Martin Luther – weithin auch als Enchiridion bekannt. Dieser Text markiert den Anfang des Schrifttums der drei baltischen Völker und stellt eines der frühesten und wichtigsten Denkmäler des Altpreußischen, des Altlitauischen und des Altlettischen dar.

- Eine vergleichend-kontrastive Untersuchung aller drei baltischen Textüberlieferungen nicht nur in bezug auf die jeweiligen deutschen Grundlagen, sondern auch untereinander und mit anderen homogenen Texten des altbaltischen Schrifttums wurde von einigen Pruthenisten bereits zu Anfang des 19. Jahrhunderts angeregt, so etwa von Adalbert Bezenberger (1897, S. 293): »Um den wert der

[altpreußischen] übersetzung wirklich objektiv zu würdigen, muss man übrigens die ältesten litauischen und lettischen texte mit ihr vergleichen«. Diese Anregung geriet aber offenbar in Vergessenheit.

- In meinem Vortrag möchte ich noch einmal versuchen, dieser Anregung nachzukommen. Ziel des Vortrages ist es, sowohl die linguistische als auch die – möglichst weitgefaste – hermeneutische Frage wie auch das bei den frühesten baltischen Fassungen des „Kleinen Katechismus“ von Martin Luther befolgte Verfahren zu untersuchen. Über ähnliche Themen habe ich in den letzten Jahren bereits vorgetragen (z.B. beim Baltistenkongress, Vilnius, September 2015) und habe dazu mehrere Arbeiten veröffentlicht (z. B. »Ins Undeudfche gebracht«. Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreußischen „Kleinen Katechismus“, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Bd. 33, Berlin, de Gruyter, 2014; u.a.).

- Für meinen Vortrag habe ich mir vorgenommen, eine schwierige Stelle in der Übersetzung des „Kleinen Katechismus“ von Martin Luther – und zwar Ench. 69, 1–2 – näher zu untersuchen, d. h. einen Fall, auf den die Prussisten schon vor längerer Zeit ihre Aufmerksamkeit gerichtet haben, ohne aber eine endgültige, überzeugende Erklärung vorschlagen zu können.

Danguolė Mikulėnienė

Lietuvių kalbos institutas

Jonas Jablonskis – dialektologas

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, kai dialektologijos, kaip mokslo, objektas dar nebuvo išgrynintas, vystėsi kelios tarmėtyros kryptys: etnografiškoji (Eduardas Volteris, Kazimieras Jaunius) ir jaunagramatiškoji (Antanas Baranauskas). Vėlesniu – pregeolingvistiniu – laikotarpiu stebimas šių abiejų krypčių susilieėjimas (Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis).

O dialektologu Jablonskį beveik prieš keturis dešimtmečius pavadino Aleksas Girdenis ir Arnoldas Piročkinas. Autorių teigimu, įvairiose dialektologijos studijose ir apžvalgose Jablonskiui vietos nebuvo skiriama, nes, matyt, „aprioriškai galvota, kad tokių jo nuopelnų nėra nesama“. Į lietuvių dialektologiją žvelgiant iš laiko perspektyvos, Girdenio ir Piročkinio žvalgų, paminėtos šiame straipsnyje, išlieka labai vertingos. Bendra autoriai Jablonskio veikloje išvelgė (tačiau neįvardijo) jaunagramatiškosios tradicijos bruožų.

Pirma, abiejų autorių pastebėta, kad žodynui Jablonskis rinko ir tikrino tarminę medžiagą iš pirminių šaltinių. Taigi jis buvo tiesioginio medžiagos rinkimo metodo šalininkas, iškėlęs protingo informanto reikšmę.

Antra, bendraautoriai pabrėžė, kad Jablonskis buvo „pirmasis iš lietuvių kalbininkų visapusiškai tyrinėjęs vienos griežtai apibrėžtos ir lokalizuotos šnektos sistemą“ (jų aptariamu atveju – Alsėdžių). Tiesa, jie tai aiškino remdamiesi ne jaunagramatiškųjų principų laikymusi, o tam tikru „įgimtu“ Jablonskio kalbos sistemingumo jausmu.

Vertinant Jablonskio nuopelnus tarmėtyrai ir neneigiant jo kalbinio talento, vis dėlto negalima nevertinti to meto aplinkybių ir akivaizdžių sutapimų – tai, kas Girdenio ir Piročkino priskirta Jablonskiui, puikiai tinka ir Būgai.

Taigi jie abu į tarmėtyrą atėjo per žodyną – jo rašymą ar redagavimą. Kalbamuojų laikotarpiu žodynui buvo skiriamos kitokios funkcijos nei dabar, todėl jis turėjo apimti ir etimologiją, ir tarmėtyrą. Tai rodo ir Būgos sudaryta medžiagos rinkimo anketa, ir kiti, čia dar nesuminėti argumentai. Visi jie yra susiję su tuo metu Europoje plėtotomis jaunagramatikų idėjomis. Pranešime pateikiama daugiau medžiagos, liudijančios, kad tarmėtyrinė Jablonskio veikla priskirtina pregeolingvistinių tyrimų laikotarpiui.

Antanas Smetona

Vilniaus universitetas

Jablonskis – tradicija ir dabartis

Apie bendrinės lietuvių kalbos formavimąsi pradėdame kalbėti nuo pat pirmosios lietuviškos knygos – 1547 metų. Nuo to laiko keitėsi epochos, rašto darbininkai, tautos ir kalbos gyvenimo sąlygos, vienu metu turėjome net tris bendrinės kalbos – t. y. rašto variantus. Ir viskas pagaliau atsirėmė į kertinę bendrinės kalbos raidos gairę – Joną Jablonskį. Esminis Jablonskio nuopelnas mūsų tautai – bendrinės kalbos sumoderninimas, jos perkėlimas iš istorinių laikų į mūsų dienų sąlygas. Kalba keičiasi lėčiau už žmogaus gyvenimą, todėl „mūsų dienos“ kalbai yra tiek, kiek esama gyvo ryšio tarp kartų – tai mes, mūsų tėvai ir seneliai. Iš esmės visas XX amžius. Bendrinės kalbos epocha po Jablonskio – moderniosios bendrinės kalbos epocha. Kalbininkas nutiesė tiltą nuo XIX a. pabaigos „Varpo“ kalbos per XX a. pradžios sūkurius iki XX a. trečiojo dešimtmečio lietuvių kalbos visateisio susikraustymo į mokyklą,

spaudą ir visuomenės gyvenimą. Nuo Jablonskio prasidėjo sąmoningas, moksliniais tyrimais grindžiamas bendrinės kalbos norminimas. Norminimo vėliavą po Jablonskio perima Antanas Salys, Pranas Skardžius, Juozas Balčikonis, Kazimieras Ulvydas, Aldonas Pupkis... Nors apskritai kalbai šimtmetis nėra daug, nuolatinis visuomenės gyvenimo modernėjimas neišvengiamai iš paskos traukė ir kalbą, taikė ją prie besikeičiančių gyvenimo aplinkybių. Kalbos normintojai, nors ir deklaravo Jablonskio idėjų tęstinumą, greičiausiai irgi keitėsi. Ir tai suprantama – juk vyko nuolatinis teorinių norminimo pagrindų tyrimas, keitėsi visuomenės raštingumas, ir pati visuomenė – nuo pradžios mokyklą baigusiu valstiečių iki vos ne masinio aukštojo mokslo miestiečių ir pasaulio piliečių. Pagaliau ir ta modernioji bendrinė kalba per šimtmetį pasikeitė, virto standartine. Kalbos pokyčius net nesunku pamatyti – tereikia atsiversti „Youtube“ ir palyginti praėjusio amžiaus trečiojo ketvirtojo dešimtmečio, pokario, „brandaus socializmo“ ir dabartinę kino dokumentiką. Į visa tai žvelgiant ir mėginant vertinti, kyla labai natūralus klausimas – o kaip šiandieniniai norminimo postulatai dera su Jablonskio mokymu? Ar dar liko šiandieniniame norminimo darbe Jablonskio kalbos moderninimo dvasios ir principų? O gal pripažįstame Jablonskio svarbą tam tikru istoriniu momentu... ir pamirštame? Ypač kai pasigirsta balsų apie apskritai norminamojo darbo nereikalingumą ir net ydingumą!

- Ar Jablonskio idėjos dar svarbios?

- Gramatikos, taisyklės, terminai – vargu! Ką ištaisė ar kas prigijo – pamirškime motyvus ir vartokime, ko neištaisė (jis ir jo pasekėjai) – vargu ar beištaisytime. Gramatikos, aišku, jau nebeatitinka šiuolaikinio mokslo lygio.

- Kalbos modernėjimas, norminimo principai – žinoma, taip!

- Kaip suprasti kalbos modernėjimą?

- Nuolat kėlė rašybos klausimus ir nebijojo rašybos reformų, piktinosi nelogiškais senienomis, siekė įtvirtinti fonetinę rašybą ir ją palaikyti (įsivedė naujas raides, būginę ir jablonskinę rašybą ir t. t.).

- Normas nustatinėjo remdamasis gyvąja žmonių kalba, o ne kalbos teoretikų ar kultūros ideologų/populistų išvedžiojimais. Jablonskiui tie žmonės – tikriausiai tarmiškai kalbantys kaimiečiai.

- Normai taikė sistemingumo kriterijų, todėl nebijojo darytis naujų žodžių iš nedarių darybos tipų (pvz., linksniuotė, asmenuotė).

- Taikydamas kalbos gryninimo kriterijų, teigė, kad moderni kalba negali apsieiti be tarptautinių žodžių, skolinių, smerkia ne visus skolinius, o tik tuos, kurie nereikalingi.

- Terminus ne pats kūrė, o stengėsi būti patarėjas, populiarintojas, vertintojas. Terminus kuria specialistai.

- Jablonskis savo darbuose svetimvardžius dažniausiai rašo originaliomis formomis, kai kuriems pridėdamas lietuviškas galūnes, ir tai aiškina nenoru „daug kuo skirtis nuo kitų tautų, turinčių tą pačią

lotynų rašybą“ („Jablonskio raštai“. 3 t., Kaunas, 1934, p. 115–116). Originalią rašybą tarpukariu pasirinko kalbos laikraštis „Gimtoji kalba“, „Lietuviškoji enciklopedija“.

- Ar mes laikomės tų principų?!

- Ar norime kalbą sumoderninti ir pritaikyti 21 amžiui, ar iš visų jėgų konservuosime, nukišime į muziejus? Taip ją mylėsime, kad pasiryžę uždusinti iš tos meilės – meškos apkabinimas.

- Ar pripažįstame gyvąją žmonių kalbą kaip normos šaltinį, ar toliau klastojame Jablonskį teigdami, kad gyvoji kalba jau seniai išnykusio ar benykstančio kaimo ir senųjų raštų keli užrašyti sakiniai.

- Ar manome, kad rašyba nustatyta viena ir visiems laikams ir be klaidų, ar vis dėlto laikomės Jablonskio principo ją padaryti kuo patogesnę ir pritaikyti prie pasikeitusio laikmečio.

- Visi mes esame vienaip ar kitaip jo mokiniai: Jablonskis – Salys – Balčikonis – Ulvydas – Pupkis, Girdenis ir kt., kurie jau mokė mus. Tik klausimas, kas mes – mokiniai ar epigonai? Epigonai – nekūrybiški sekėjai žymaus mokslininko veikalais, pasenusios mokslo krypties idėjų skelbėjai. Mokiniai – tai tie, kurie pasilypėję ant mokytojo pečių siekia jį praaugti. Man susidaro įspūdis – daugiau epigonai. Jablonskis ant lito, Jablonskis paminklas, Jablonskis mūsų mokinių referatuose ir rašiniuose, Jablonskio konferencija. Bet ar Jablonskio bendrinės kalbos ugdymo principai mūsų galvose ir darbuose?